

Kapronczay Katalin

Zsoldos János, Veszprém megye főorvosa és a nyelvészet

A XIX. század első évtizedeiben zajlott nyelvújítás és a tudományok fejlettségének megfelelő magyar szakkifejezések létrehozására irányuló törekvések számos tanulmány, könyv, különböző műfajú feldolgozás tárgyául szolgáltak. A nyelvújítás mozgalmas évtizedeiben kibontakozott nyelvészeti irányzatok, az éles vitákban legtevékenyebb nyelvészek, irodalmárok, szaktudósok elvei, művei is ismertek. A korszak tanulmányozása azonban számos olyan szakember munkásságára is ráirányítja a figyelmet, akik kissé a „nagyok” árnyékában maradvá váltak részeseivé a nyelvújítás csatározásainak, ezzel is alátámasztva, hogy a nyelv ügyét közügynek tekintette a társadalom.

Zsoldos János nevét a magyar orvoslás története Veszprém megye első főorvosaként, egy kiváló nőgyógyászati-szülészeti könyv, egy több kiadást megért dietétika – az egészség megtartására és a helyes életmód szabályaira vonatkozó előírások – szerzőjeként említi, továbbá egy egészségügyi jogszabálygyűjtemény összeállításának érdemét emeli ki. Nyelvészeti tevékenysége, az orvosi szaknyelv jobbítására irányuló munkásságának elemzése azonban nem kapott kellő hangsúlyt.

ÉLETE Köveskálon született 1767. május 2-án. Édesapja református pap volt Pápán. A protestáns szellemiség kétségtelenül befolyásolta tanulmányait, életútja bizonyos álmomáit. Sopronban, majd Debrecenben, a nagy tekintélyű kollégiumban tanult. Ekkor mutatkozott meg érdeklődése a természettudományok, a matematika és a fizika iránt. A kollégium régi szokásai szerint ezeket a tárgyakat segédoktató-

ként tanította is a fiatalabb növendékeknek. 1790-től 1792-ig Halason volt tanító. 1792-ben a jénai egyetem orvosi fakultására iratkozott be, ahol neves professzorok tanítványaként készült a hivatására, a gyógyításra. A természettudományok és a botanikát *August Johann Georg Karl Batsch* (1761–1802), az oszteológiát és a materia medicát *Hr. D. Bretschneider*, a kémiát és gyógyszertert *Johann Friedrich August Göttling* (1753–1809), az anatómiát, élettant, sebészetet és szülészetet *Justus Christian Loder* (1753–1832), a kórtant és a specialis terápiát *Christian Gottfried Gruner* (1744–1815), az általános terápiát *Christoph Wilhelm Hufeland* (1762–1836), a klinikumot az idősebb *Stark*,¹ az ars formulandit, vagyis a vényírást az ifjabb *Stark*² vezetése alatt tanulta. Zsoldos részt vett a tudományos közéletben is, így az 1793-ban létrehozott jénai fizikai társaság egyik alapító tagja lett, ezt díszes oklevél is bizonyította. 1794-ben elhagyta Jénát, majd felkereste Freyburgot, Hallét, Gothát és



Bamberget, és még ebben az esztendőben Bécsben folytatta tanulmányait, itt avatták orvosdoktorrá 1795 decemberében. 1796-tól kezdve Pápán működött gyakorló orvosként, egészen 1832. május 12-én bekövetkezett haláláig.

Veszprém megyei évei cseppet sem az „álmos”, nyugalmas vidéki orvosi gyakorlatot tükrözték. Már 1798-ban felhívta a városi közgyűlés figyelmét a tevékenységével, azzal a buzgalommal és hivatástudattal, amellyel a nemesi felkelés sérült és beteg résztvevőit ápolta, illetőleg megóvta őket – és a lakosságot is – a francia seregek által terjesztett „forró nyavalyától”. Ekkor a megye tiszteletbeli orvosi címét adományozták neki.

1. Stark, Johann Christian (1753–1811) az idősebb.

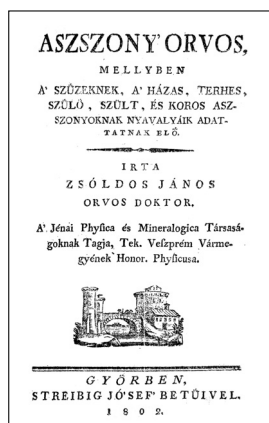
2. Stark, Johann Christian (1769–1837) az ifjabb, az előbbi unokaöccse.

1801-ben a pápai irgalmasok kórházának lett vezető orvosa, amit életrajzírói azért is hangsúlyoznak, mivel Zsoldos református volt. A napóleoni háborúk idején, a Pápán létrehozott francia hadikórházban, illetőleg a bencések és az irgalmasok kórházában, a Szent Ilona ispotályban és a Várban létesített hadikórházban – mint a kórházak megbízott vezetője – több ezer osztrák, francia és magyar sebesült ellátásáról gondoskodott (Mászárosné Varga 1976). A francia hadvezetés a hálóját kifejező oklevelet adományozott neki, 1810-ben pedig „a köteles közhaszonra tett orvosi fáradozásaiért” királyi kitüntetésben részesítették, ahogy a korabeli feljegyzés megfogalmazza: „a polgári nagyobb arany érdempénzt füllel és szalaggal nyere jutalmául hű fáradozásának” (Kovács 1832: 281). Az 1809–1810-es esztendő hadi egészségügyi történéseinek hiteles, számszerű adatokat is tartalmazó krónikáját a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában közölte (Zsoldos 1832). 1816-ban, Pápán – Vizeky Tallián Rozália nemes asszony e célra létesített alapítványára támaszkodva – megalapította az „Aszszony Ispotályi Intézetet”. 1823-ban a vármegye első „rendes” orvosává nevezték ki. Ugyanebben az esztendőben elnyerte a bécsi *Amtsblatt* gyógynövényes terápia témakörben meghirdetett pályázatának 100 arany jutalmát (Kovács 1832). 1830-ban a pesti egyetem választotta tagjává. Nemzetközi elismertségének bizonyítékeként még 1798-ban a jénai Mineralógiai Társaság a levelező tagjai sorába választotta. Szakirodalmi munkásságát 1802-től követhetjük nyomon.

ZSOLDOS NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGA Zsoldos János első, nagyobb lélegzetű munkája 1802-ben látott napvilágot *Aszszonyorvos...* címmel. Az összeállítás a női nem betegségeivel, kisebb-nagyobb egészségügyi problémáival foglalkozik, az előszó szerint a legszélesebb olvasói körre számítva. „Írtam én ezt Orvos Társaim” számokra, hogy gondolataimat én-is gondolataikhoz adjam. Írtam a’ Nemorvosok ’s szenvedők számokra, hogy tudják

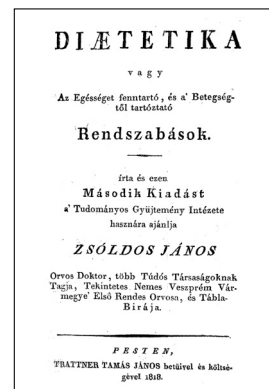
mérni bajaiknak kitsinsységét, vagy pedig veszedelmeknek nagyságát, és így vigasztaltassanak, ha a’ baj múlandó, és természeti: vagy pedig serkentessenek az Orvoshoz való folyamodásra, ha változások valóságos nyavalya. Nem azért írtam ám hát a’ Nemorvosok’ számokra, hogy e’ szerént kuruzsolván, magoknak vagy másnak kárt és veszedelmet okozzanak... a Közönség jobban-jobbán esmerkedjen meg a’ maga természetével,

tanullya okos magatartása által a’ nyavalyákat kerülni... a’ beteg [...] minél előbb keressen Orvost [...] végezetre, hogy bajától megszabadulván tudja a’ volt beteg mit cselekedjen, hogy előbbeni nyavalyájába vissza ne essen” (i. m. 12–13). – Valóban bölcsen megfogalmazott egészségnevelői szándék.



Szintén az előszóban elmélkedik az orvosi nyelv aktuális helyzetéről, problémáiról és a lehető megoldásról. „Sok receptet írni nem akartam, minthogy minden nyavalyákban az előszámlált szerekből minden Orvos tud Receptet tsinálni. Az idegen országi, és esmeretlenebb Szerek többnyire tsak Deákul vagynak [...] mivel a’hány Vármegye, annyiféle neveik vagynak Magyarul. Tökélletes Magyar Orvosi Könyv addig nem-is készíthetetik, míg közönséges Magyar Szótár [...] nem készítettetik...” (i. m. 13). Majd rátér a kötet nyelvezetére: „...nem akartam ujj szókknak tsinálásában Dictátor lenni” (i. m. 13). Mindezt egyszerűen azzal indokolja, hogy ha valamely fogalom kifejezésére talált régebben használt, elterjedt, elfogadott szót, akkor azt igyekezett megtartani, és erőszakkal nem cserélte le a saját maga által kitalálttal. Alapelveként vallotta, „hogy valamely szót sem nem az auctoritas, sem nem a’ Philosophia tesz valamely nyelv tulajdonává: hanem egyedül a közönséges bé-vétel, a’ vele való közönségesebb élés” i. m. 14) – vagyis a közhasználatban való elfogadás. A könyv szövegének könnyebb megértése érdekében magyar–latin szótárt állított össze, amelyet függelékként csatolt a kötethez (12 oldal terjedelemben, mintegy 300 kifejezést tartalmazva). A szövedet áttekintése igen tanulságos, mindenképpen igazolja Zsoldos azon nézetét, hogy nem kell erőltetni olyan szavak használatát, amelyeket nem fogadott be a köznyelv. Szinte csak elvétve találni olyan kifejezést, amely a „mesterséges csinálmány” érzetét keltené. Leszámítva a korabeli, nem egységes helyesírásból adódó következtelenségeket, a mai szóhasználatban is helytálló orvosi, botanikai, vegyszeti kifejezéseket gyűjtött egy csokorba Zsoldos.

A megjelenés idejét illetően *Diaetika...* című könyvéről kell szólnunk a második helyen. Az 1814–1818-ig terjedő években jelentek meg a munka különböző kiadásai, átdolgozott, illetve bővített változatai. A kötet megírásának és közreadásának célját röviden és találóan fogalmazta meg a szerző: „Valamint átaljában nehéz meghatározni, mellyik legyen nagyobb szerencse, a’ veszedelmet elkerülni-e, vagy pedig a veszedelemből kimenekedni, úgy az Életre nézve-is, nem könnyű megítélni, hogy valyon az egészségnek az Élet rendszabási által való megtartása legyen-e nagyobb mesteresség, vagy pedig megbomlásának Szerek által való orvoslása (i. m. V). Irányelve az ókori mesterek munkáiban foglaltak felidézése és a műfaj klasszikusaként tisztelt salernói orvosi iskola szerzői által összefoglalt életviteli tanácsok követése, természetesen saját tapasztalatainak hozzáadásával. A kötet nyelvezetéről is említést tett, ekkor már kritikát is fűzve eddigi nézeteihez: „Ujj szókkal, kivéven a’ mellyeket már több Írók-is bevettek, nem éltem, minthogy ujj Magyar Nyelvet költöni nem akartam, sőt több idegen, de megmagyarosodott,



és érthető szókat megtartottam. Bár mások-is [...] gondolnák meg magokat, és tartózkodnának, magok magokat Tudósoknak megtévén, kényyén kedvekre túl a Kaptafánn-is Törvényt hozni, és ne dúlnák-fel Nyelvünknek természeti, és egy álomtól vagy egy két Vélekedéstől éppen nem függhető, eredeti tökéletes Alkotványát” (i. m. XI–XII).

A függelékként mellékelte szótár viszonylag kisebb terjedelmű – összesen nyolc oldal –, Zsoldos útmutatóul pontosan megnevezi azon más szerzők műveit, amelyek szavait átvette, forrásul használta. A névsor és a hivatkozott munkák figyelemre méltóak, valóban kiváló könyvekről van szó, mind tartalmilag, mind nyelvészeti szempontból.

„P.T.” rövidítéssel jelzi a Torkos-féle *Pozsonyi Taxát* (Torkos 1745), megjegyzésként hozzáfűzi: „...mellyet kár, hogy nem minden ujj Magyar fűvészek tudnak”. Nyilvánvaló, hogy a *Pozsonyi Taxát* a gyógynövénynevek, gyógyszeralapanyagok nevei szempontjából használta forrásul. A „NY” monogram *Nyulas Ferenc* (1758–1808) erdélyi országos főorvos háromkötetes, erdélyi orvosi vizekről szóló munkáját rejti, amely a magyar kémiai szaknyelv létrehozásának első állomása (Nyulas 1800). Az „F” betű *Fejér György* (1766–1851) tudós teológusra, az Egyetemi Könyvtár igazgatójára, egyetemi professzorra utal, gazdag teológiai, filozófiai, pedagógiai és szinte a művelődés valamennyi ágát feldolgozó írásművei közül kiemelve *Anthropologia* című könyvét (Fejér 1807). „D.F.” (vagyis doktor Földi) betűjellel *Földi János* (1755–1801) orvosdoktor, természettudós és nyelvész *Természeti Historiáját* jelzi Zsoldos, amely kötet röviddel Földi halála után jelent meg Pozsonyban, és a tudománytörténet éppen a magyar szakkifejezésekkel kapcsolatban hívja fel rá a figyelmet. „Máty” – természetesen *Mátyus István* (1725–1802) *Diaetetikájára* (Mátyus 1787–1793) utal. „M.J.” – *Márton József* (1771–1840) nyelvész, lapszerkesztő; a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurír* szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, aki számos nyelvtudományi munka, nyelvtan és szótár szerzője volt. A Zsoldos által említett lexikon feltehetően az *Uj német-magyar és magyar-német lexicon, vagy is szókönyv* című kötet lehet, amelynek Bécsben, 1803-ban volt egy kiadása. „V”: *Varga Márton* (1767–1818) természettudós, tanár, kiváló nyelvész, az Erdélyi Nyelvművelő Társaság tagja. *Természet Tudománya* (Varga 1808) a kor egyik legkiválóbb tankönyve volt. „L’”: *Láczai József hajdani testi, most Lelki Tanító Munkáji* – írta Zsoldos. Minden bizonnyal *Láczai Szabó József* (1761–1828) református lelkész és tanítóról van szó, aki szintén jeleskedett a nyelvészet terén, levelezésben állt Kazinczyval is. „A” betűvel saját *Aszszonyórvos* című munkájában is „előforduló, és azolta többektől bévétettett szókat” jelölte Zsoldos. „A’ hol semmi jegy nintsen, azok vagy közönségesebbek, vagy pedig természetiek” – fejezi be a jelmagyarázatot Zsoldos.

Az elkövetkező években már egyre több olyan cikke, tanulmánya jelent meg, amelyek túlléptek az orvosi szaknyelv magyarázásán, tökéletesítésén. Gyakorta közölte írásait a Tu-

dományos Gyűjtemény (1817–1841) számaiban, a havi rendszerességgel megjelenő folyóirat a nyelvújítás, nyelvművelés fontos fóruma volt. Itt jelent meg többek között *Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmánya is, amelyben a nyelvújítási harc két szembenálló, ellentétes nézetet valló tábora közötti vitát szándékozott lezárni. Ugyancsak itt zajlott *Bugát Pál* és *Almás Balogh Pál* nevezetes és heves vitája az „agy” vagy „agyvelő” szavak helyességéről, illetve helytelenységéről.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évi kötetében jelent meg „P.O.” monogrammal *A Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés* című közlemény, amelynek szerzőségével kapcsolatban különbözőképpen vélekedett az utókor. Zsoldos egyéb írásainak egyértelmű utalásai alapján azonban szinte kétség sem fér hozzá, hogy az írásmű létrehozásában Zsoldos legalább is társszerzőként működött közre. A hosszú, kiforrott nyelvészeti tanulmány a mértéktartó ortológusok „pontos fontolással” történő nyelvművelésének alapelveit egyeztette le: „...nem elég a’ helytelent piszkálni, hanem szükség a’ helyeset is ki mutatni [...] kiki a’ mit rosznak talál, csak azt, de nem haszontalan és semmit sem építő gúnyolással [...] okokkal bírálni, [...] és a közönséggel bővebb megítéltetési czélból [...] közleni méltóztasson...” (1825: 3). Nyelvünk hibáinak kigyomlálásához nagy segítségnek tartja – több kortársához hasonlóan – egy alapszótár összeállítását. Az orvosi szakkifejezések alakításának módjára egy bekezdést szentel, felsorolva azokat a szerzőket, akiknek munkái példaértékűek lehetnek ebben a folyamatban. „A’ szók magyarossága megvísgálására szolgálendő [...] példákat Doctor Páriz Pápai, Doktor Gyarmati, dr. Nyúlas, dr. Decsy, dr. Földy, Dr. Szentgyörgyi, Dr. Heisler, Dr. Rátz, Dr. Kovács, Dr. Molnár, a’ Debreczeni Társaság, Kazinczy, Fehér, Kulcsár, Szeder, Kaszai, Horváth, Beregszászi, Pápay, [...] nem különben a’ Tud. Gyűjteményekbe beiktattott tudós munkákban” (i. m. 4). A nyelvművelés programját így foglalta össze: „...azon legyünk, ha kevesen is, hogy nyelvünket zavarodásba magunk ne hozzuk, hanem a’ mint csak lehet mindenféle előítéleteket, rosz szokásokat, visszaéléseket, maga megbizottságot, s egyéb e’ féle akadályokat meggyőzve félretévén, azt mint legfőbb nemzeti caractert köz értéssel és öszve vetett vállal tökéletesíthessük” (i. m. 34).

1826-ban jelent meg *Vidovics Ágoston* (1794–1850) lelkész, író és nyelvész *A’ Magyar Neologia Rostálgottatása* (Pest, Trattner Mátyás nyomdája.) című könyve, amelynek előszavát Zsoldos János írta. Az előszóból, a kötet létrejöttének körülményeiből számos olyan részletre derül fény, amely adalékul szolgál Zsoldos nyelvészeti szemléletének alakulásához, kutatásai hátterének megértéséhez. Vidovics Ágoston a mérsékelt nyelvújítók táborához tartozott, Kazinczy és követőinek „udvarias” bírálója volt. Életének jelentős részét a Nyugat-Dunántúlon, Pápán, majd Pápakovácsiban töltötte. Lelkészi tevékenysége mellett – mint ahogy az szokás volt – szabadidejét irodalommal, a tudományok művelésével töltötte, háza a körhöz tartozott értelmiségének lett találkozóhelye. A körhöz tartozott

Pápay Sámuel (1770–1827) író, nyelvész, tanár, jogász, az első magyar nyelvű rendszeres irodalomtörténet szerzője, akit 1805-ben Veszprém megye megbízott a hivatali nyelv magyarosítására irányuló javaslat kidolgozásával. A munka sikerrel elkészült, 1807-ben nyomtatásban is közreadták. Szoros kapcsolat fűzte Kazinczyhoz, ezt hátrahagyott terjedelmes levelezésük is bizonyítja. Pápay nevét Zsoldos sokszor említi nyelvészeti tárgyú írásaiban. Gyakori vendég volt Horváth Endre pap, szépíró, Kisfaludy Mihály – Károly és Sándor apja –, sőt Fejér György (1766–1851) magas rangú pap, teológus, történész is. Ezen baráti körhöz csatlakozott hasznos eszmecserére, közös munkára Zsoldos János. A magukat „Somlyó tájján élőknek” nevező kis társaság a lehetőségek szerint járult hozzá a reformkori szellemi élet alakulásához, a nyelvészet problémáinak megvitatásához, megoldásához.

Vidovics könyvének előszavában találjuk meg azt a félérthetetlen utalást, amely bizonyítja, hogy az előzőekben említett, monogram alatt megjelent tanulmányt ez a „Somlyó tájji” társaság írta. „...itt a Somlyó tájján néhány nyelveket szeretők azon célra próbát tenni kezdettek, és legelsőbben is P.O. betűk alatt az egész Intézetről, és némely új írásbeli fundamentumos [...] hibákról az első Értekezést a Tudományos Gyűjteménybe beküldötték” (Zsoldos i. m. III). Az általános nyelvészeti kérdések taglalása mellett természetesen nem maradhat ki a szakmai nyelv problémája: „A közönséges grammatikai rostalgatások után már következne az eláradt sok Mesterszók vizsgálása, ha tudniillik Pap, Törvényes, Orvos, Természetvizsgáló, Földmérő, Gazda, Mesterember, Boltos, és mindenféle áruló s kereskedő összevetett vállal kiki a magáét, maga félével egyetértőleg megrostálná, a mely úton az összehordott igazságokból leghamarább lehetne osztán az egész igazi megállapíthatását reményelni” (i. m. VI) – fogalmazta meg Zsoldos.

Vidovics Ágoston könyve egyébként mértéktartó kritikával, érteően rendszerezi és összegzi a Kazinczy-féle nyelvújítás hibáit, tanulságait. Érdemes idéznünk Pintér Jenő irodalom-történetének ide vonatkozó néhány mondatát, hiszen Zsoldos Jánosról is véleményt mond: „Vidovics Ágoston dunántúli katolikus plébános [...] Zsoldos Jánossal „szövetkezett” a könyv kiadására, mint az ortológusok pápai társasága adták ki Kazinczy nyelvújítását bíráló kötetüket. Mind a ketten tanult nyelvművelők voltak, világosan elemezték a puristák hibáit, történeti érzékkel pillantották át a neológia fejlődését. Kazinczyról az volt a véleményük, hogy nemes cél szolgálatában állott, de eszközeit rosszul választotta meg, diktátor akart lenni, és újítás helyett rombolt ...” (Pintér 1934: 123). Néhány mondattal odébb Pintér idézi Tolnai Vilmos szavait (Tolnai 1929), aki egyértelműen negatív véleménnyel volt Vidovics és Zsoldos munkájáról: „Csodálatos, hogy ez az okos pápai társaság nem látta [...], hogy mennyire nincsen igaza...” (Pintér i. h. 1934: 123).

Zsoldos az orvosi szaknyelv alakulásáról vallott nézeteit legrészletesebben a *Tudományos Gyűjtemény* 1830-as évfoly-

amában fejtette ki (Zsoldos 1830): „Meg kell azt vallani az egész Magyar hazának, hogy a Tudományok, de különösen a Magyar nyelv kifejtődésére, és gyarapodására a Magyar Orvosok eleitől fogva legtöbbet segítettek” (i. m. 32) – kezdődik a tanulmány. Felsorolja azokat a korábbi századokban élt orvosokat, akiket fontosnak tart a magyar orvosi szaknyelv alakítása szempontjából – a névsor azonos a „P.O.” monogram alatt megjelent írásban közölttel –, majd így folytatja: „...nagy dicséretet érdemel [...] az egész Magyar Nemzettől a Pesti orvosi Tanító kar, melynek tudós és bölcs tagjai mostanában mind magyarok lévén, a Magyar nyelvet Tudományaik előadásokra és fordítani buzgósággal igyekeznek” (i. m. 32). Mielőtt az általa helytelennek minősített szavak egyenkénti elemzésébe fogna, pontokban foglalja össze a nyelvészeti kérdésekben vallott véleménye lényegét. Mindegyik megismétli a korábban több fórumon közölteket, hogy a már régóta használt, köznyelvbe befogadott szavakat nem kell lecserélni. Második fontos megállapítása, hogy a szokatlan, ellenérzést kiváltó szavakat nem kell erőltetni. A példaként idézett szavak egyértelműen *Bugátot* és *Schuster Jánost* idézik, bár nevük nem szerepel: „...még ha Mesterétől, vagy feltalálójától való azon nevezet, p.o. szunyaszték, Ibolat, kéklőgyulatsár st. Ezeket ha Celsus, vagy maga Cicero lenne is Magyar Doktornak tartoznék elfogadni... a szakásban lévő esmeretes nevet elvetni a nyelv kára és praesudiciuma nélkül nem lehet... a s z e s z jó szokásban vagyon régolta, minek hát a L é l? Orvos helyett minek a törvénytelen G y ó g y á s z szó? (i. m. 33–34). Bírálja az ún. kurtított szavak létrehozását, amelyek nemcsak furcsák, szokatlanok, de sok esetben érthetetlenek is. Példák hosszú sorával bizonyítja az egyes és többes szám egyeztetési hibáit a mondat szerkezeten belül. Több kortársához hasonlóan ellenzi az „-ász, -ész”, végződéssel képzett szavakat, annak ellenére, hogy számos ismert köznyelvi szó nyomán hozták létre ezeket a kifejezéseket, köztük kiemelt helyen vitatja a „gyógyász” szó helyességét is.

Ezek után következik a pellengérré állított szavak elemzése, a kritika mellett a jobbításra tett javaslatot is közli: „G y ó g y s z e r: a kurtítás miatt is, de azért is nem jó, mert nem a szer a gyógyító, hanem az Orvos a szer által. Ha deákul m e d i c a m e n t u m, és németül A r z n e y m i t t e l, miért nem lehetne magyarul is orvosság, vagy orvosság” (i. m. 41) – „Á r s z a b á s: nem a szer szabja a maga árát, in statu activo, hanem a kormány: tehát vagy árszabattatás, vagy szabottár, vagy szerárnak kellene lenni” (i. m. 41). – „G y ó g y s z e r á r o s: miért nem maradhatna Patikás? – ezt már minden érti és esmeri” (i. m. 41). – „T i s z t a e c z e t s a v: inkább c s u p a c e z e t s a v, azt teszi purum is. A többinek is tisztának és nem tisztátalanoknak kell lenni” (i. m. 42). – Heves vitákat kiváltó szó magyarázata következik: „A g y: sohasem tehet velőt. Hova lennének ezen nevezetek – agyvelő – agyafúró – agybaverték? az agyon ütésből nem lehet az agyvelőre következtetni, mert azt nem üthetik meg: [...] ha most kellene a C e r e b r u m o t elnevezni, jó volna az a g y is: de van nevezve agyvelőnek; kár hát változtatni. A medulla már régen c s o n t v e l ő” (i. m. 46). – Nemcsak találó, de humoros is a következő fejtegetés:

„A l l ö v e t : a' lövést messziről teszik, klistély maradhatna, a' magyarnak úgy is új ez. Ha al-, mi lesz a' fellövet? – egy fecske nem tesz nyarat, ha megmarad is télre. Ha torok-fecskendőjük, méh fecskendőjük vagy a' borbélyoknak, miért ne lehetne bélfecskendőjük is, ha a' Klyster nem maradhat.” – „H á n y - g a n é j l á s : nem teszi ki a' cholera, mert a' h á n y különböz a' g a n é j l á s t ó l , és nem ganéjt hány: Inkább ez misererét tenne: de egy kicsit rútt is. Jobb volna ad normam has menés = gyomor és bél-menés; miserere = ganéjhányás, vagy emésztethányás, v. fordított emésztet” (i. m. 49). Fűzzük hozzá, hogy a kolera magyar neve végül is nem sokban változott, hiszen az országot néhány év múlva megtizedelő járványt az orvosi közleményekben ázsiai hányászékülésnek nevezték. Így talán egy kissé szelídült a szóhasználat. – Folytatva a szóelemzéseket: „S z e n v e n c z : talán inkább a' patienst tenné, mint a' Kuruzsolót?” (i. m. 49). – „M ú v i n t é s : erőltetve tesz operatiót, operálta = művintette, így kellene osztán írni. Jobb volna [...]: kivette, kimetszette, helyretette, hozzátevév mit? [...] a' művintette = operálta, a' művítő = operator inkább lehetne” (i. m. 49–50). A magyarázó, vitatkozó, érvelő szóelemzésből csak a legjellemzőbbeket emeltük ki.

Zsoldos János általános nyelvészeti témájú munkáinak és az orvosi nyelv magyarázására, megújítására vonatkozó gondolatainak felidézése értékes adalékokat szolgáltat a XVIII–XIX. század fordulóján lezajlott nyelvészeti forradalom – ne féljünk a kifejezéstől – megismeréséhez.

IRODALOM

A' Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés. *Tudományos Gyűjtemény* 1825, 9/10: 3–34.

Fejér György 1807. *Anthropologia, vagy is az ember esmértetése*. Buda, Egyetemi ny.

Kovács Pál 1832. Dr. Zsoldos János élete. *Orvosi Tár* 2/12: 281–285.

Mátyus István 1787–1793. *Ő és új diaetetica...* 1–6. köt., Pozsony, Landerer.

Mészárosné Varga Mária 1976. Zsoldos János (1767–1832), Veszprém megye első tisztiorvosa. *Orvostörténeti Közlemények* 80: 27–47.

Nyulas Ferenc 1800. *Az Erdély országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen...* 1–3. köt. Kolozsvár, Hochmeister.

Pintér Jenő 1934. *A magyar irodalom története*. I–VIII. kötet. Budapest, Franklin Társulat.

Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás*. Budapest.

Torkos Jusztusz János 1745. *Taxa Pharmaceutica Posoniensis...* Pozsony, Royer.

Varga Márton 1808. *A gyönyörű természet tudománya. Magyarázta a tüneményekből és az új feltalálásokból nemzete s az ifjúság javára*. 1–2. köt., Nagyvárad.

Vidovics Ágoston 1826. *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*. Pest, Trattner Mátyás. Előszó. Írta: Zsoldos János.

Zsoldos János 1802. *Aszszony' orvos, melyben a' szüzeknek, a' házas, terhes, szülő, szült, és koros aszszonyoknak nyavalyáik adattatnak elő*. Győrben, Streibig József' betűivel.

Zsoldos János 1814. *Diaetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegség-től tartóztató rendszabások*. Győr, Streibig.

Zsoldos János 1817. A franciák Pápán, vagyis a pápai 1809–1810. esztendőbeli polgári ispotályok leírása. *Tudományos Gyűjtemény* 11: 47–76.

Zsoldos János 1817. *Egészség regulái... versekbe foglalva*. Győr, Streibig.

Zsoldos János 1818. *Az egészség fenntartásáról való rendszabások (diaetika), az oskolák számára ... versekbe foglalta Fodor Gerzson*. Sáros-Patak, Nádaskay.

Zsoldos János 1818. *Diaetika vagy Az Egészséget fenntartó, és a' Betegségtől tartóztató Rendszabások*. Második kiadás. Pesten, Trattner Tamás János.

Zsoldos János 1830. Némelly mostanában támadt ujj magyar szókról való vélekedés. *Tudományos Gyűjtemény* 14/12: 32–50.